

Світлана Шабат-Савка (Чернівці)

Комунікативні та прагматичні чинники реченнєвих реалізацій у прозових творах Івана Франка

Комунікативний синтаксис, у сферу вивчення якого входить структура речення в аспекті її породження, інтенційного діапазону значень та варіативності, перетинається з іншими філологічними науками, почасти з літературою, стилістикою, які допомагають детермінувати ідіостиль письменника, індивідуально-авторське бачення світу, світоглядні позиції тощо. У цьому ракурсі актуальними виявляються питання, пов'язані з реалізацією письменницького творчого задуму в конкретних мовних формах, з особливостями відтворення світосприйняття та психології автора, художнього часу і простору в межах різножанрового текстового тла.

Кожен письменник має свою стильову манеру, над якою постійно працює і за якою безпомилково можна визначити того чи іншого майстра слова. І. Франко писав: "Письменник, у якого нема своєї індивідуально-забарвленої мови, – слабкий письменник, він пише безбарвно, мляво і не може числити на довшу тривку популярність" [13: 191]. А Франко-прозаїк був своєрідним, "нешаблонним" у способі малювання життєвих реалій, у досконалому відтворенні мовного середовища та особливостей спілкування персонажів у творах. Як зауважує І. Ціхоцький, письменник постійно перебував у русі, у творчому пошукові: романтизм перших проб пера, соціально-критична манера "бориславської" прози, натуралізм тюремного циклу, психологізм новел і повістей з життя інтелігенції [13: 191].

Для кожної з цих стилістичних моделей характерні певні мовні засоби. І це зрозуміло, оскільки всі Франкові повістки, що вийшли книгою "В поті чола", всі "бориславські" оповідання, повісті і багато з його поезій – це частина однієї великої картини безталання, вбожества й темноти народної (С. Єфремов). Проте, як зазначав В. Погребенник, монументальна обширом проблематики, жанрово різнопланова, співзвучна новітнім європейським пошукам проза І. Франка становила неповторну й художньо універсальну систему, орієнтовану на гуманістичне відтворення минулого і теперішнього та сприяння зміні на краще в майбутньому [12: 13]. Саме тому твори великого Каменяра і досі залишаються актуальними для читачів ХХІ ст.

Дослідники мовостилю письменника (О. Білецький, Ф. Жилко, Я. Закревська, О. Горбач, М. Рудницький, З. Франко, М. Ткачук, І. Ціхоцький та ін.) до прикметних мовностильових рис прози І. Франка зараховують конкретність мови, адекватність мовлення дійових осіб об'єктивному мовленню соціальних верств; природність, тобто вживання тільки наявних у мовній дійсності граматичних і стилістичних конструкцій без штучного новотворення; стислість інформації і динамізм розповіді; повне підпорядкування мови експресивній тональності; гармонійна співрозмірність

розумового та почуттєвого в авторському мовленні та у мові персонажів [13: 191]. Метою нашого дослідження стало вивчення особливостей діалогічного мовлення у прозових творах І. Франка, зокрема визначення комунікативно-прагматичних чинників, які обумовлюють реалізацію речення-висловлення в конкретних мовленнєвих актах. У цьому ракурсі, комунікативно-прагматичному, дослідження діалогічного мовлення потребує поглибленого вивчення. В українському мовознавстві над синтаксисом діалогічного мовлення, зокрема над формально-семантичною та комунікативною організацією діалогів, їх типологією, працює багато вчених – Д. Баранник, П. Дудик, І. Борисюк, Г. Олійник, Ф. Бацевич, Н. Шульжук та ін. Проте важливо з'ясувати, що впливає на породження діалогічної комунікації, яка роль людського чинника у структуруванні реплік діалогу тощо.

3-поміж найважливіших тез сучасних наукових парадигм з лінгвістики чи філософії визначальною є теза про те, що комунікація людей – основа їхньої свідомості, пізнання, суспільного буття, а тому людина не може існувати поза комунікацією; сутність людини значною мірою виявляється у спілкуванні з подібними собі [3: 12]. Ф. Бацевич зазначив, що спілкування – це завжди “зустріч з іншим”, “це акт взаємодії особистостей” [4: 103]. Саме тому мовець повинен максимально враховувати особливості адресата, його мовні знання, компетенцію, прагматично оцінювати і передбачати наступний мовленнєвий крок свого співрозмовника.

Модальність взаєморозуміння між співрозмовниками можлива тоді, коли вони обидва зацікавлені предметом розмови. В іншому разі один із них може перервати розмову, змінити її на зовсім протилежну тему чи уникнути безпосередньої відповіді на запитання. Такий ступінь непорозуміння між комунікантами є природним явищем, оскільки в процесі діалогу не весь обсяг змісту, що передає інформатор (адресант) реципієнту (адресатові), виявляється інформативним, доступним для сприйняття останнім, наприклад: “– А як ся пан називає? – Андрій Темера. – А відки? – З Тернополя” [14: т. 2: 138]. “– Іди до свого Юдки, котрого ти за триста ринських багачем зробив, а не до мене! – Багачем? Яким багачем?” [14: т. 2: 293].

Жанрова організація мовленнєвої комунікації специфічна. Для позначення осмисленого “живого” обміну інформацією у конкретній ситуації мовлення логічним є використання терміна “висловлення”. Речення – це синтаксична одиниця мови, яка в мовленнєвій діяльності співвідноситься саме з висловленням – безперервним потоком мовлення, дискурсом. На думку М. Бахтіна, висловлення, що мають у своєму складі речення, можуть дорівнювати одному реченню, але, на відміну від останніх, завжди спрямовані на відповідь, оскільки передбачають конкретного адресата, його активну комунікативну позицію [2: 28–29]. Власне, безпосередній словесний контакт між комунікантами, а передусім – реалізація комунікативної функції мови виявляється у діалогічному мовленні.

Формально-граматичну структуру речення мовець використовує свідомо. Вона є почасти експліцитною: може керувати поведінкою співрозмовника, зорієнтувати його на певний вид мовленнєвої діяльності – безпосередній обмін інформацією,

оповідь, слухання тощо. У процесі подібних інтерактивних актів відбувається зміна комунікантів: адресат ↔ адресант. Висловлювання, як зауважує з цього приводу М. Бахтін, – це не умовна одиниця, а одиниця реальна, чітко відмежована зміною мовленнєвих суб'єктів, яка завершується передачею слова іншому [1: 407]. Таку зміну найпростіше побачити в *діалогічному мовленні*, оскільки кожна репліка характеризується специфічною завершеністю і виражає певну позицію мовця.

Зв'язки, які існують між репліками діалогу, пов'язаність питання – відповіді, ствердження – заперечування, ствердження – згоди, наказу – виконання, на думку М. Бахтіна, – неможливі між одиницями мови (словами та реченнями) ні в системі мови, ні всередині висловлювання. Така взаємопов'язаність можлива тільки між висловлюваннями різних мовленнєвих суб'єктів і передбачає *другого* (у стосунку до мовця) члена мовленнєвого спілкування [1: 407]. Звичайно, зв'язок між репліками діалогу важко підвести під якусь структурну схему, граматикувати, оскільки не можливо передати безпосередню тональність та атмосферу спілкування, той змістовий емоційно-експресивний діапазон, що існує між комунікантами у певний проміжок часу. І є справжніми майстрами слова ті письменники, які можуть адекватно відтворити всі ці усно-розмовні процеси в художньому тексті.

Процес породження мовцем певного мовленнєвого витвору розпочинається задумом, який детермінує ціле висловлення, його семантичний діапазон та межі. Як стверджує М. Бахтін, цей задум визначає як сам вибір предмета (у певних умовах мовленнєвого спілкування, в необхідному зв'язку з попередніми висловленнями), так і межі, а також предметно-сміслову вичерпність. Він визначає, звичайно, і вибір тієї жанрової форми, в якій будуватиметься висловлення. Цей задум – суб'єктивний момент висловлення – сполучається в нерозривну єдність із його об'єктивним предметно-смісловим моментом [2: 35]. Отож, одним із важливих чинників, що обумовлює і впливає на створення діалогічного мовлення, є **комунікативна інтенція** (мовленнєвий задум, намір). Ще в середньовічних ученнях з логіки інтенцію тлумачили як природну здатність інтелекту або волі бути спрямованим на об'єкт, тобто це бажання (лат. *intention* – прагнення) мовця висловитися; намір показати свою позицію (повідомлення, запитання, побажання та ін.).

У діалогічну єдність, яку формують дві взаємопов'язані та ситуативно зумовлені частини – репліки стимулу і реакції, входять речення різної функціональної модальності – розповідної, питальної, спонукальної, бажальної. Діапазон семантики мовленнєвих інтенцій з урахуванням атмосфери та умов спілкування може бути різним: потреба висловити прохання; запитати про щось; подякувати; вплинути на чиюсь думку, переконати в чомусь; висловити міркування з приводу почутого; підтримати розмову; спонукати до виконання певної дії тощо. Залежно від цього і виникають репліки-повідомлення, репліки-питання, репліки-прохання, наприклад: “– *Але люди потребують віри, потребують догми, потребують чогось певного, непорушеного, до чого б мали добиватися і скуплювати свою енергію. – А на мою думку, ти помиляєшся*” [14: т. 2: 499]; “– *Пане шваґре, – почав Яць, не чекаючи на ніяке привітання, – приходжу до вас з пильною справою. – З якою?*” [14: т. 2: 293].

Основним компонентом діалогічних ситуацій, яскравим виразником комунікативної інтенції виступають питальні конструкції, первинною функцією яких є вираження **запиту** мовця, який спрямований на **з'ясування** невідомої інформації чи на її **уточнення**. С. Журавльова з цього приводу зауважила, що питальне речення – це повідомлення про незнання, вимога заповнити певні лакуни у знаннях. Той, хто запитує, володіє ситуацією спілкування, оскільки виступає її складовою. Тому він не тільки ставить запитання, які мають смисл, але і передбачає можливі відповіді [8: 24].

У частковопитальних реченнях відображено якісну характеристику інформаційної лакуни в знаннях мовця – його прагнення з'ясувати інформацію щодо окремих осіб, предметів, ознак, кількостей, встановити певні обставинні значення, порівняймо: “– *Ба, а ти собі чому не прилагодииш скриптури до писання?*” [14: т. 2: 120]; “– *А відки ж ви брали дров на стілько вугля?*” [14: т. 2: 6]. У структурі загальнопитального речення автор запиту хоче перевірити, уточнити те, про що дещо відомо йому. Ставлячи подібне запитання, мовець очікує від співрозмовника лише підтвердження чи заперечення думки, до того ж ствердна чи заперечна відповідь є для нього однаково ймовірною (можливою), наприклад: “– *Так, значить, гадаєте, що з того нічого не буде? – Розумієся, що не буде*” [14: т. 2: 286]; “– *То ти не знаєши? – Я не бачив її вже дві неділі*” [14: т. 2: 31].

Запитання постає не тільки засобом передачі питальності, воно може репрезентувати у питальній формі значення ствердження чи заперечення, спонування, оцінки. Отже, **питальне речення** – це один із типів модально-інтенційних висловлювань, який здатен відображати найширшу гаму об'єктивних і суб'єктивних значень, що традиційно пов'язують з іншими комунікативними типами речень (розповідними, спонукальними, бажальними), порівняймо: “– *Чуєш, хлопче, хочеш, щоби я тебе навчив читати?*” [14: т. 2: 326]; “– *Ну, а як же ж ви ту живете?*” [14: т. 2: 145]; “– *А може б ліпше піти додому і казати принести пива?*” [14: т. 2: 350]; “– *Сам видиш, куди бідному чоловікові дітися? Хіба-таки на пні гинути з жінкою й дітьми?*” [14: т. 2: 99]. Комунікативний намір мовця, свідомо відібрана ним система мовних засобів, контекст чи ситуація мовлення визначають багатозначність питальних конструкцій.

Основною моделлю діалогічного мовлення у прозі І. Франка вважаємо ситуацію “**запитання–відповідь**”, в якій експліцитно представлені такі елементи: 1) суб'єкт мовлення – адресант; 2) суб'єкт, якому адресоване запитання, – адресат; 3) питальна інтенція, наприклад: “– *А ви, пане, – спитав він Андрія, – не курите? – Ні, не курю*” [14: т. 2: 158]; “– *А кілька тобі літ? – Шістнадцять*” [14: т. 2: 315]. Це модель успішного комунікативного акту, при якому мовець, одержавши відповідь на поставлене запитання, з'являється уже в новій мовленнєвій ситуації, яка є асиметричною щодо питальної.

У діалогічному мовленні яскраво представлені ситуації, в яких питальною реплікою виступають **альтернативні запитання**. Автор таких висловлювань формує

перед адресатом альтернативу – необхідність вибору між двома чи більше можливостями, що виключають одна одну. Комунікативна сутність таких конструкцій, на думку Г. Олійник, проявляється в запиті не про одну, а про дві й більше інформацій, запропонованих співрозмовникові на вибір, одна з яких має бути у відповіді [10: 34]. Однак, як показує фактичний матеріал, не завжди у відповіді міститься одна з інформацій, запропонованих на вибір адресату, відповіді, зрештою, може і не бути (питальні речення вибору в таких ситуаціях відзначаються експресивністю, оцінкою), наприклад: “– *Та що тобі, дівко? Чи ти промокла, чи простудилася? Чи тебе зимниця б’є, чи ти й зовсім хвора?.. – То нічого, Іваночку, нічого*” [14: т. 2: 28]; “– *Що ви, бабо, говорите? До чого мені признаватися? Що я, вбила кого, чи обікрала, чи що? – Або я знаю?*” [14: т. 2: 36]; “– *Чи то по-божому і по-людськи робити так, як ви з нами зробили? Чи на то ми вам часть нашої батьківщини відступили, щоб на ній жиди ями копали, а ви щоб мали за що пити?*” [14: т. 2: 271].

У прозових творах І. Франка окрему модель діалогічної ситуації формують **уточнювальні запитання**, які використовує мовець з метою одержання додаткової інформації, вони будуються на основі уточнення конкретного елемента із семантичної структури попереднього висловлення. Це можуть бути: запитання, викликані необхідністю конкретизувати надто загальну інформацію попереднього висловлення з боку суб’єкта, як-от: “– *Ганю, серце моє, що ти зробила зо мною? – шептав він їй, упоєний трующим щастям. – Що ж я зробила з тобою?..*” [14: т. 2: 165]; “– *Знаєте, що я вам скажу? – Ну, що такого?*” [14: т. 2: 294]; запитання, які вимагають уточнення предиката з боку предметності, порівняймо: “– *А яка ваша ціна? – А хіба не казав тобі Мендель? По сотці за морг*” [14: т. 2: 289]; “– *Ну, то продайте мені. – Тобі? А тобі нащо?*” [14: т. 2: 289]; запитання, які вимагають уточнення якісних характеристик, наприклад: “– *Ну, а де ж твоя тота? – Яка тота?*” [14: т. 2: 20]; “– *Надіюся гостя. – Гостя? Якого?*” [14: т. 2: 13].

Як бачимо, уточнювальні запитання у поданих діалогічних ситуаціях виступають як репліки-реакції на попереднє запитання мовця, і фіксоване початкове місце у них займають питальні слова, які підкреслюють первинність питального значення.

Діалогічна ситуація з передбачуваним уточнювальним запитанням відзначається значним ступенем експресивності. Такі питальні комплекси складаються з двох запитань, поставлених мовцем підряд, і характеризуються смисловою та інтонаційною єдністю. Перше запитання за своїм змістом виражає певну думку в загальних рисах, наступне запитання конкретизує цю думку, уточнює, що саме хоче дізнатися мовець: воно ніби вказує напрям відповіді, передбачає її, порівняймо: “– *Слухай, Іване, – мовила вона. – Ти не знаєш, де обертається твоя Фрузя? – Моя? – буркнув Іван. – Яка вона моя?*” [14: т. 2: 30].

Первинною функцією категорії питальності є вираження запиту інформації, який, зазвичай, представлений реплікою-стимулом у діалозі. Однак питальні структури можуть виступати й реплікою-реакцією. До таких конструкцій належать

зустрічні питання та **перепити**, що функціонують у діалогічному мовленні як особистісна реакція на попереднє повідомлення, як-от: “– *Хіба ж їй забороню, коли сама тягаєся за мною? – А мені пощо заборонюєш?*” [14: т. 2: 12]; “– *Говорив мені Мендель, що хоче продати свій ґрунт на Волянці. – Ґрунт на Волянці? А так, продав би-м*” [14: т. 2: 289].

Запит, представлений реплікою-стимулом, не завжди може бути замінений інформацією-відповіддю. Саме тут треба говорити про **прагматичні чинники** мовленнєвої діяльності, враховувати почасти розумові здібності, психологічні мотивації співрозмовника (може, адресат не компетентний у певній сфері запиту, а може, не хоче відповідати чи, взагалі, вважає поставлене запитання неправильно сформульованим, некоректним). Ставлячи запитання, мовець керується тим, що відомо йому, а також тим, що, можливо, знає реципієнт, який мав би забезпечити адресанта необхідною інформацією. Це свідчить про те, що кожен мовленнєвий акт відзначається спланованістю, умисністю, свідомим вибором певної форми для досягнення комунікативного завдання.

Досліджуючи інтонацію зустрічних питань в англійській мові, Ю. Дубовський розкриває їхню семантико-функціональну спрямованість, яка полягає у реалізації запитання про певну інформацію з метою: 1) уникнути прямої відповіді через питання; 2) виграти час для обміркування відповіді на питання співрозмовника; 3) змінити тему розмови; 4) переключити увагу співрозмовника на протилежне семантичному ядру попередньої думки-питання; 5) попередньо “зорієнтуватися”, “прозондувати ґрунт” [6: 45], порівняймо: “– *Слухай ти, Ганко, – сказала вона, не вітаючися і підходячи близько до неї. – А чого тобі від мене треба? – Ти у Курницького на службі?*” [14: т. 2: 18]. Зіткнення протилежних інтересів, поглядів призводить до створення конфліктних ситуацій. Зустрічним запитанням передається реакція співрозмовника, що характеризується спалахом негативних емоцій на попереднє запитання.

За комунікативним спрямуванням близьким до зустрічного запитання є **перепит** – мовленнєва дія, пов’язана з психічною реакцією співрозмовника (здивування, нерозуміння, недовіра) на зміст попереднього висловлення – чи то повідомлення, чи запитання. За нашими спостереженнями, такі питальні конструкції в оповіданнях І. Франка становлять дві групи:

а) перепити, викликані попереднім запитанням співрозмовника, порівняймо: “– *Значить, можу йти собі геть? – Геть?*” [14: т. 2: 387]; “– *Значить, він любить тебе? – Мене? Або я знаю. Мені байдуже*” [14: т. 2: 24]. На нашу думку, подані вище перепити мовець використовує з певною метою – повторити щось недочуте або ж незрозуміле;

б) перепити, викликані попереднім повідомленням співрозмовника, наприклад: “– *Скажи, ти знаєш, я ніколи не відмовляв тобі помочи в нужді. Дівчина зітхнула. – В нужді?*” [14: т. 2: 12]; “– *А! Іване! Чуємо, що покидаєш Борислав. – Я? Ані мені сниться*” [14: т. 2: 20]. Подібні перепити виражають **експресивно-оцінну реакцію**

мовця, його здивування, сумнів, радість чи обурення на повідомлюване і становлять продуктивний тип діалогічних моделей. Подібною класифікацією перепитувальних конструкцій користується П. Рестан [11: 420].

У прозі І. Франка перепити разом з уточнювальними запитаннями утворюють комплекси питальних інтенцій, для яких характерний високий ступінь експресивності, як-от: “– *Се я, Іване! – прошептала Ганка. – Ти? А тобі чого треба? – Ти гніваєшся на мене? – Я на тебе? За що?*” [14: т. 2: 26]; “– *Тепер уже знаю напевно. – Ну, що ж ви знаєте? – Та що, небоже, то вона вбила твою Фрузю. – Фрузю! Вона! Господи! Та коли? Як? За що?*” [14: т. 2: 44].

Експресивно-виражальними особливостями відзначаються діалогічні репліки, репрезентовані спонукальними реченнями, порівняймо: “– *Досить! – кричить він. – А тепер лягай! – Та за що, прошу пана професора? – обзивається Степан. – Що? За що? Ти ще питаєш? Зараз лягай!*” [14: т. 2: 113]; “– *А ти, опришку, знов тут? А ти чого тут? Хто тебе потребує?.. Марш ти мені, кримінальська мордо!*” [14: т. 2: 98]. Для розуміння інтенційності подібних реченневих реалізацій потрібен контекст: матеріально-ситуативний, контекст культури, ввічливості чи, власне, в описаних ситуаціях мовлення психологічний контекст (повна залежність адресата від адресанта), який ґрунтується на соціально-рольовому статусі комунікантів (оповідання І. Франка “Оловець”, “Муляр” та ін.). Як бачимо, питальна форма окремих висловлень репрезентує наказ, адресований співрозмовнику для безапелятивного виконання дії. До того ж семантика наказовості передається лише одним словом, наприклад, **га**, порівняймо: “– *Чи маю сто разів до тебе говорити, ти, шибенику, голодранче, розбійнику один, га? Марш відси, зараз забирайся, бо скинути кажу!*” [14: т. 2: 96]. Такі категоричні форми, що характеризуються надзвичайною імперативно-питальною та окличною інтонаціями, вимагають негайного виконання якоїсь дії адресатом.

Складне переплетення об’єктивних та суб’єктивних моментів у кожному мовленнєвому акті визначає поліінтенційність змістової структури речення, в якому, поряд із базовими значеннями (розповідності, питальності чи спонукальності), виражається широкий спектр конотацій, зумовлених конкретними умовами комунікації, контекстом і здатністю синтаксичної одиниці до транспозиційних модифікацій. Значний вплив на розвиток вторинних (переносних) значень має категорія емоційності, яку розглядають як основну ознаку мовленнєвого спілкування.

У творах І. Франка одним із найбільш уживаних та ефективних засобів вираження емоційності є синтаксичні конструкції (питальні, спонукальні, окличні), які здатні передати психічний стан мовця, його переживання, здивування, сумнів, роздратування тощо, наприклад: “– *І що ж мені тепер, нещасному, робити, що починати? – лементував вголос, сівши на землі і вхопившись обіруч за голову. – Чи кинутися стрімголов до тої заклятої ями і кінець свому життю зробити? І мере нічого іншого вже мені й не лишається. Ой земле, матінко моя, прийми мене до себе, нехай ту довше не мучуся!*” [14: т. 2: 303]. Функція подібних реплік

полягає у вираженні емоційної реакції мовця на певний фрагмент дійсності, його обурення, роздуми. Експресивність такого дискурсивного висловлення беззаперечна і підсилюється насамперед своєю монологічністю, використанням реченневих структур у нетипових для них функціях (відсутність успішної діалогічної моделі “запитання–відповідь”).

Висока емоційна наснага синтаксичних конструкцій особливо відчутна, для прикладу, в оповіданні “Яць Зелепуга”, в якому автор показує всю глибину почуттів головного героя своєрідними ремарками: *нерви його отупіли з надмірного болю; обливаючись слізьми, з розпростертими раменами кинувся лицем до землі і завмер так; занімів, важко дышучи, тощо, порівняймо: “Хвилю стояв німий, напівнеживий, посинілий, ніби боровся з невидимим ворогом, а вкінці як стояв, так і впав на землю, гриз її зубами, стугував п’ястуками і кричав скаженим голосом: – На, на, от тобі, проклята! Ось тобі, зраднице, жидівська приподобнице!”* [14: т. 2: 302].

Емоційністю та експресивністю відзначаються ті конструкції, в яких наявні вигуківі вкраплення, підсилювальні частки, нечленовані комунікати, як-от: “– Гей, ти, неліпо якась! – крикнула Лесиха до невістки. – Чи вже лишаєшся? Вже тобі руки покулило, чи що?” [14: т. 2: 56]; “– Ей, най-но я його зловлю в свої руки! Буде він матися!” [14: т. 2: 60]; “– Ов, Іване, ти щось сам не свій” [14: т. 2: 29]; “– Я знаю, що коли він підлецується до мене, то має в тім свій інтерес... – Тьфу! – з обуренням сплюнула Фрузя” [14: т. 2: 24]. Такі реченнєві реалізації передають специфіку розмовно-побутового мовлення, невимушеність та безпосередність спілкування, а тому релевантними у подібних конситуаціях будуть фразеологізми, порівняльні звороти, порівняймо: “– Ой, так, приголомшили бідного хлопця, як kota горілого, та тепер добивають!” [14: т. 2: 54]; “– Но, но, розтрікоталася, сороко куцохвоста! – скрикнула мати. – Волиш жати та тихо бути! Не бійся, знаю я, де у тебе раки зимують! Лиш мені не мовчи, то й ти будеш знати, почому лікоть борцу!” [14: т. 2: 57].

Саме з такими емоційно-оцінними конструкціями пов’язана категорія окличності, репрезентована реченнями, комунікативне завдання яких полягає у вираженні мовцем емоційно-експресивної оцінки повідомлюваної думки. Різнопланова оцінна характеристика, емоційна оцінка безпосередньо пов’язані з ситуацією спілкування, з психологічним станом мовця, а це, безперечно, мотивує наявну в реченні семантику здивування, жалю, погрози, обурення тощо, порівняймо: “– Ой бабонько, правда ваша! Ой я окаянна! Ой я проклята! Я її збавила віку” [14: т. 2: 45]; “– Ну, боже милий, – не гадали вже ми вас видіти, як розпустили чутку: ого, нема Сторожа Мирона! Що я ся тогди наплакала!..” [14: т. 2: 92]. Цікаво, що в таких реченневих реалізаціях елемент емоційності переважає над інформативним.

Діалогічні репліки, передаючи безперервний мовленнєвий потік комунікантів з усією колоритністю, безпосередністю, наскрізь фразеологізовані, порівняймо: “– Порадь мене, небоже, що робити далі? – Або я знаю, що робити?” [14: т. 2: 46]; “– Чи мені снилося, чи тут був хтось? – Та хто би мав бути?” [14: т. 2: 50];

“– *Адже ось бачиш мене. – Та що з того?*” [14: т. 2: 12]; “– *А ти, газдине, де твої серпи лежать? – Або де ж? Адже в сінях над одвірком!*” [14: т. 2: 59]; “– *Слухайте, Мендель, будете могли мені за тиждень виплатити гроші? – Чому ні?*” [14: т. 2: 41]. Мовленнєва реалізація суб’єктивного ставлення мовців за допомогою фразеологізованих запитань вигуківого типу характеризується різнобарвністю модальних і стилістичних відтінків – заперечення, ствердження, здивування, погодженості тощо.

Своє бачення тих чи інших життєвих реалій автор намагається подати певною граматичною структурою, яка, на його думку, є найбільш прийнятною для вираження комунікативного задуму, тому особливість індивідуально-авторської картини світу, представлена у конкретному тексті, визначається не тільки констатацією про існування певних предметів, явищ чи подій, а також їх оцінкою.

Категорія оцінки як один із видів модальності нашаровується на дескриптивний зміст висловлення і співвідноситься з його семантикою. Суть оцінки полягає у ставленні суб’єкта мовлення до повідомлюваного чи почутого. Всяке явище чи мотив людської діяльності має одночасно естетичне та етичне значення і може бути оцінене мовцем, з одного боку, як прекрасне чи потворне, а з іншого – як добре чи погане. Саме тому категорію оцінки визначають деякі вчені як оцінний модус, що є невід’ємним атрибутом будь-якого висловлення, означенням ситуації [9: 305–307], а отже, передає суб’єктивну інтерпретацію повідомлюваних у реченні подій та явищ довкілля.

Відомо, що загальна оцінка формується на основі норми, при цьому ознака “добрий” отожднюється з нормою, негативна оцінка сигналізує про відхилення від неї. У прозі І. Франка найчастіше знаходимо реченнєві реалізації з негативною оцінкою окремих рис характеру людини, норм поведінки, розумових здібностей, рівня освіти тощо, наприклад: “– *Та ти землю святу б’єси, е? Та ти не знаєси, що земля наша мама? Дай сюди той бучок!*” [14: т. 2: 101]; “– *Ти, гнилобока помано, – крикнув він до Бовдура, – ти що ту за пан такий, щоби до тебе й слова не мож було сказати? Ти, безпорткий голодранче! Марш у кут та гний далі, поки ты черви до решти не розточать!*” [14: т. 2: 160].

Зрозуміло, що виникнення таких оцінних суджень зумовлене при недоброчливим ставленням мовців одне до одного, а тому важливим у будь-якій ситуації мовлення є спосіб ведення інтеракції. Власне, ініціативна репліка виражає інтенційність комунікативного акту, вже з перших слів, інтонаційних контурів ми зможемо визначити, чи це дружня бесіда, інформативний діалог або суперечка, сварка. Проте реакція співрозмовника на висловлене може змінювати хід спілкування, порівняймо: “– *Іване, Іваночку, соколе мій дорогий! – Чого хочеш? – Та-бо ти такий тепер острій, непривітний якийсь... – Говори, чого потребуєси?*” [14: т. 2: 11]. Такі діалогічні моделі, побудовані на контрасті (у першій репліці наявне звертання до співрозмовника у зменшено-пестливій формі, з оцінним компонентом “добрий”; друга репліка виражена питальним реченням з відповідною недоброчлив-

ливою інтонацією, зрозумілою з контексту оповідання “Ріпник” і т. д.), характерні для прозових творів І. Франка.

Звісно, у творах І. Франка представлені синтаксичні конструкції фатичного спілкування, які загалом мають яскраво виражений прагматичний характер: вони створюють необхідну тональність спілкування, активізують та зосереджують увагу співрозмовника, встановлюють доброзичливий мовленнєвий контакт між комунікантами, наприклад: “– Дай боже щасливо! – Дай боже!” [14: т. 2: 294]; “– Як ви самі цінили, так вам даю, щоби вам на мене завкридно не було... – Нехай вам бог стократно віддасть, Юдко! – Я вам тої доброти до смерті не забуду” [14: т. 2: 295]; “– Слава Ісусу Христу! – Навіки Богу слава!” [14: т. 2: 4].

Дуже часто у прозі І. Франка для відтворення мовленнєвого процесу живляють своєрідні вигуківі побудови, які стимулюють рецептивну та когнітивну діяльність співрозмовника, власне, регулюють спілкування, налагоджують контакт у діалозі. У ролі таких елементів можуть виступати дієслова на позначення когнітивних процесів, проте їхнє пряме значення нейтралізується функціональною роллю і втрачає свою парадигматичність (знаєш, думаєш та ін.), порівняймо: “– Знаєш, я у Ганки ночую” [14: т. 2: 43]; “– Тямиш, як я присягався тобі – там, під липою?” [14: т. 2: 12]; “– Видиш, ти гадала, що утайи усе” [14: т. 2: 45]. Значення активізації уваги співрозмовника передається також словами, які виконують спонукальну функцію: продовжити розмову, відповісти на запит, зреагувати на якийсь факт чи повідомлення, як-от: “– А що, напишкав тобі під ніс твій Іван?” [14: т. 2: 23]; “– А не видиш, що корови в шкодї – га?” [14: т. 2: 58].

Отже, у прозових творах І. Франка яскраво представлені всі комунікативно-функціональні типи речень, які природно входять у діалогічні моделі усно-розмовного мовлення. Для реалізації комунікативної інтенції, творчого задуму письменник майстерно використовує той чи інший тип висловлення, наповнюючи його семантично, відтворюючи у синтаксичній структурі з певним інтонаційним контуром. Весь функціонально-семантичний простір діалогів, а художній текст – передусім, виступає вираженням наміру автора, його прагнення передати інтенційний діапазон значень у найбільш релевантній формі. Функціонування в усно-розмовному мовленні зустрічних запитань, перепитів свідчить про те, що комунікативний процес відбувається у безпосередній взаємодії з прагматичними чинниками – стосунками між адресатом та адресантом, атмосферою спілкування тощо.

Література:

1. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів, 2001.
2. Бахтин М. Проблема речевих жанрів // Эстетика словесного творчества. – Москва, 1986.
3. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. – Львів, 2005.
4. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К., 2004.

5. Борисюк І. Уточнююче питання в українському діалогічному мовленні // Мовознавство. – 1973. – № 3.
6. Дубовський Ю. До проблеми вивчення інтонації зустрічного питання в сучасній англійській мові // Іноземна філологія. – Львів, 1968. – Вип. 14.
7. Дудик П. Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення. – К., 1973.
8. Журавлева С. Реализация вопросительности как супрасинтаксического элемента в нетипичных текстах (на материале англоязычных текстов): Дис. ... канд. филол. наук. – К., 1996.
9. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток оцінки. – Львів, 2000.
10. Олійник Г. Інтонація питання вибору. – К., 1974.
11. Рестан П. Синтаксис вопросительного предложения. Общий вопрос. (Главным образом на материале современного русского языка). – Oslo-Bergen-Tromso, 1969.
12. Погребенник В. Іван Франко: унікальні виміри таланту // Українська мова та література. – 2005. – № 43–44.
13. Ціхоцький І. Типологія персонажів у Франковій прозі (лінгвостилістичний аспект) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2003. – Вип. 32.
14. Франко І. Твори: В 2 томах. – К., 1986.

Ніна Гуїванюк (Чернівці)

Переповідні конструкції у художніх творах та літературно-критичних працях Івана Франка

Поняття індивідуального стилю письменника тісно пов'язане з синтаксичною організацією текстів його творів. Синтаксичний рівень засвідчує, що в ньому найповніше реалізується взаємодія форми, значення і функції, які забезпечують успішну комунікативну діяльність людини, і тому привертає до себе увагу як мовознавців, так і літературознавців. Підтвердженням може слугувати розширення аналізу синтаксичної структури художніх творів у посібниках з літературознавства [11: 240–299].

Останнім часом саме текст найчастіше виступає цілісною одиницею дослідження. Усі мовні засоби, використані у структуруванні тексту, підпорядковані втіленню авторських інтенцій. Індивідуальний синтаксичний почерк письменника, на думку Є. Іванчикової, – це “поєднання цим письменником “дрібних” і “великих” синтаксичних побудов, які часто повторюються, які становлять звичайно ті чи інші варіанти типових синтаксичних структур загальнолітературної мови” [10: 205].

Увагу лінгвістів привертає передусім проблема комунікативної структури тексту, яка тісно пов'язана з манерою письма автора, із власне-авторськими рисами